

MIROSLAV STRÍDA

K OTÁZCE STRUKTURY OSÍDLENÍ ČESKOSLOVENSKA

Obyvatelstvo je hlavním činitelem hospodářského života každé země. Jeho rozložení v sídlech je výrazem historického vývoje jeho vztahů k výrobě zemědělské, průmyslové a k ostatním prostředkům obživy. Sídla pozůstávají ze zařízení obytných (bytů, obydlí, internátů), zařízení výrobních (základní fondy průmyslu, stavebnictví, zemědělská zařízení, dopravní objekty) a ze zařízení nevýrobních, jako jsou objekty školské, kulturní, tělovýchovné, zdravotní, obchodní, veřejné a zařízení ostatních služeb občanského vybavení, včetně zařízení technických. Pod pojmem osídlení rozumíme soustavu sídel v geografickém prostředí. Naším úkolem je podat krátkou informaci o složité problematice osídlení v Československu, o některých otázkách jeho výzkumu a metodických návrzích na řešení. Jde o rozsáhlou soustavu problémů, která tvoří součást a dotýká se mnoha stránek geografické práce, ačkoli se řeší i v oborech jiných.

Struktura osídlení je odrazem výrobních poměrů a stupně rozvoje výrobních sil své doby. Značnou úlohu hraje celkový počet obyvatelstva a jeho zvyklosti, stupeň urbanizace i ráz přírodních podmínek. Avšak města a vesnice jsou ve své většině budována po staletí a jejich zeměpisný vzhled se vcelku mění mnohem pomaleji, než pokračuje vývoj způsobu výroby a životního stylu. Sídelní struktura, která se utvořila v minulosti, tak vykazuje značnou setrvačnost a přežívá často dlouhá desetiletí i ve změněných sociálně ekonomických podmínkách.

Oblastní rozdíl v osídlení se ještě stupňují, jestliže různé části státního území prodělávaly delší historický vývoj v odlišných politických a kulturních celcích. Také dnešní struktura československého osídlení je výsledkem dlouhodobého, dosti nestejnomyšlného vývoje, který probíhal v hospodářských podmínkách jiných společenských řádů a nese ještě jejich četné stopy. Vedle odlišností, podmíněných regionálně, hraje dosud svou úlohu i skutečnost, že se vyvíjelo osídlení na Slovensku po staletí odděleně od českých zemí, v rámci uherského státu.

Vycházíme proto z celkové koncepce, že změny ve vývoji osídlení jsou odrazem změn ve výrobě a změn ve způsobu společenského života v konkrétních geografických a historických podmínkách. Nejvhodnější sídelní strukturu je možno nalézt jen na základě analýzy současného osídlení a znalostí obecných a zvláštních tendencí jejich vývoje, aby tak velké materiální a kulturní hodnoty sídel jako celku mohly být co nejlépe využity a dále usměrněny ve svém vývoji.

Pod pojmem *sídelní struktury* rozumíme v geografii zpravidla vzájemné vztahy sídel různých velikostí, tvarů a funkcí v územním rozložení. Sídelní struktura se v této souvislosti netýká jednotlivého sídla a složek, které ho vy-

tvářejí, nýbrž celé soustavy, celé sídelní sítě, zahrnující všechny formy osídlení v určité sledované oblasti. V zájmu tohoto odlišení se proto někdy hovoří i o struktuře osídlení, na rozdíl od vnitřní struktury sídla. Sídelní struktura je pojem regionální a nelze ho omezovat např. jen na sídla městská nebo venkovská.

* * *

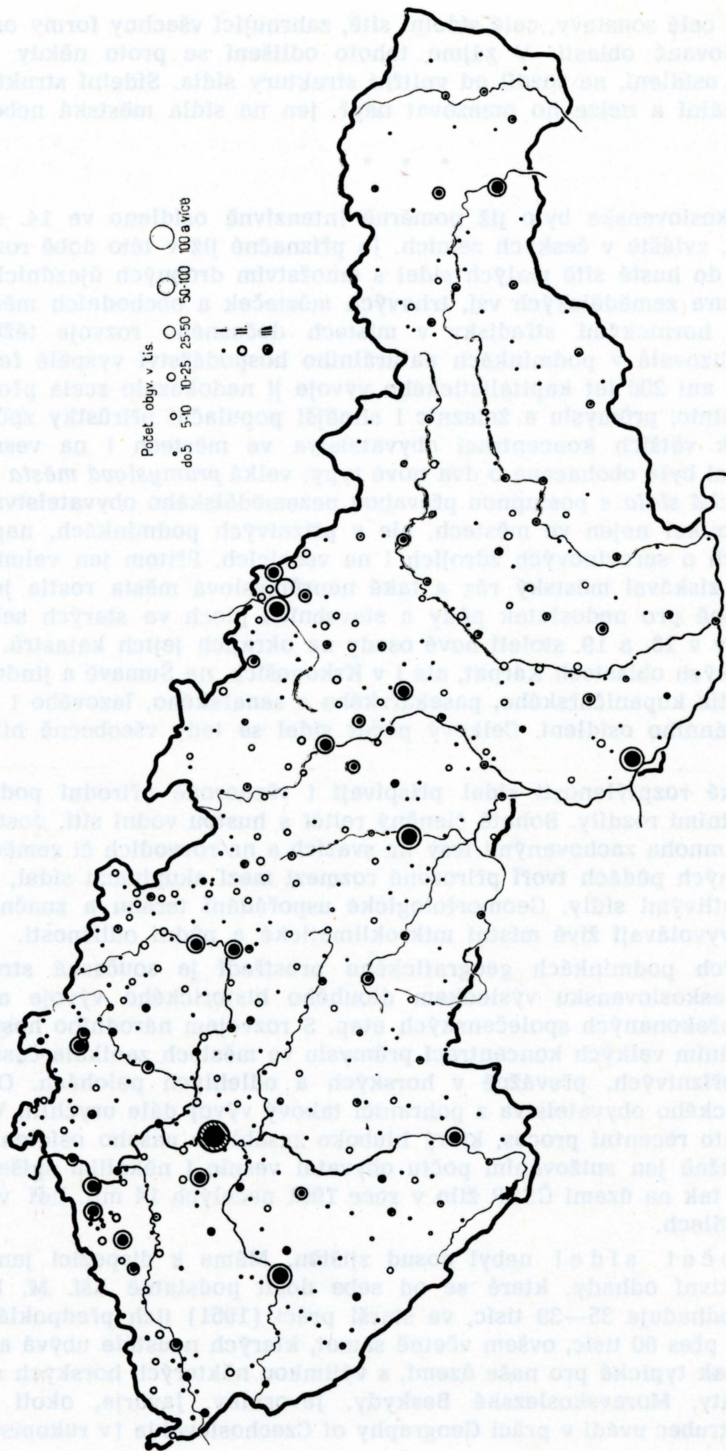
Území Československa bylo již poměrně intenzivně osídleno ve 14. století, s řadou měst, zvláště v českých zemích. Je příznačné již v této době rozptýlením osídlení do husté sítě malých sídel s množstvím drobných újezdních středisek. Struktura zemědělských vsí, trhových městeček a obchodních měst, doplněná ještě hornickými středisky v místech dočasného rozvoje těžby, se později stabilizovala v podmínkách naturálního hospodářství vyspělé feudální společnosti a ani 200 let kapitalistického vývoje ji nedokázalo zcela překonat.

Výstavba silnic, průmyslu a železnic i silnější populační přírůstky způsobily později vznik větších koncentrací obyvatelstva ve městech i na vesnicích. Struktura sídel byla obohacena o dva nové typy: velká *průmyslová města* a *venkovská dělnická sídla* s postupnou převahou nezemědělského obyvatelstva. Průmysl však vznikal nejen ve městech, ale v příznivých podmínkách, např. při vodních tocích a surovinových zdrojích i na vesnicích. Přitom jen velmi malý počet vesnic získával městský ráz a také neprůmyslová města rostla jen pomalu. Současně pro nedostatek půdy a stavebních ploch ve starých selských vsích vznikaly v 18. a 19. století nové osady na okrajích jejich katastrů. V některých horských oblastech Karpat, ale i v Krkonoších, na Šumavě a jinde vznikala malá sídla kopaničářského, pasekářského a senařského, lazového i jiného typu extravilánního osídlení. Celkový počet sídel se tedy všeobecně nikterak nezmenšil.

K historické rozptýlenosti sídel přispívají i různorodé přírodní podmínky s mnoha místními rozdíly. Bohatě členěný reliéf s hustou vodní sítí, dostatkem pramenů a s mnoha zachovanými lesy na svazích a na rozvodích či zemědělsky málo hodnotných půdách tvoří přirozená rozmezí mezi skupinami sídel, někdy i mezi jednotlivými sídly. Geomorfologické uspořádání terénu a značné rozdíly reliéfu vyvolávají živé místní mikroklimatické a půdní odlišnosti.

V uvedených podmínkách geografického prostředí je současná struktura osídlení v Československu výsledkem dlouhého historického vývoje a nese četné stopy překonaných společenských etap. S rozvojem národního hospodářství, s budováním velkých koncentrací průmyslu ve městech zanikala část sídel v nejméně příznivých, převážně v horských a odlehlých polohách. Odchod většiny německého obyvatelstva z pohraničí takový vývoj dále urychlil. Vcelku se však i tento recentní proces, který hluboko zasáhl do našeho osídlení, projevoval převážně jen snižováním počtu obyvatel vesnic i několika spíše menších měst. A tak na území ČSSR žilo v roce 1961 necelých 14 mil. lidí ve více než 20 000 sídlech.

Přesný počet sídel nebyl dosud zjištěn. Máme k dispozici jen více-méně subjektivní odhady, které se od sebe dosti podstatně liší. M. Blažek (1962) jich odhaduje 35—39 tisíc, ve starší práci (1951) jich předpokládá na našem území přes 60 tisíc, ovšem včetně samot, kterých neustále ubývá a které nejsou nikterak typické pro naše území, s výjimkou některých horských oblastí (Biele Karpaty, Moravskoslezské Beskydy, Javorníky, Javorje, okolí Detvy apod.). C. Votrubec uvádí v práci *Geography of Czechoslovakia* (v rukopisu) pro

1. Klasifikace měst 1961. (Podle: Srb-Kučera 1962.)

I — malá města, II — ostatní města (bez administrativní funkce), III — města okresní a krajská.

dosavadní odhady údaj 25—40 tisíc sídel. Za nejbližší administrativní jednotku pojmu sídla se zpravidla pokládá konskripční osada. Ještě v roce 1955 bylo napočteno 19 353 osad v rozdělení do 14 230 obcí. Určitá část samostatných sídel, zvláště s méně než 50 obyvateli, i tak zůstává sdružena v osadách, naproti tomu však některé osady tvoří již jen místní části větších sídel, takže nepředpokládáme, že by v Československu celkový počet sídel s více než 20 obyvateli, tedy bez samot, překročil 20 000.

Tabulka 1
Osady podle velikostních skupin (1955)

Počet obyv. v osadě	Počet osad		
	České země	Slovensko	Československo
Do 50	2 169	19	2 188
50— 100	2 498	124	2 622
100— 300	5 800	1 049	6 849
300— 500	2 026	929	2 955
500—1 000	1 704	1 029	2 733
1 000—2 000	694	542	1 236
2 000—3 000	218	108	326
3 000—5 000	157	80	237
5 000 a více	150	57	207
Celkem	15 416	3 937	19 353

Při průměrné hustotě 107 obyv. na km² (specifické hustotě 170 obyv./km² — index GÚ ČSAV r. 1963) je tento počet sídel neúměrně veliký. Přitom je naprostá většina (přes 96 %) sídel malých do 2000 obyvatel, v nichž žije velká většina obyvatelstva (42,5 %).

Zastoupení malých sídel je rozdílné v různých oblastech. Nejmenší typy sídel (do 100 obyv.) jsou zastoupeny hlavně v jižních a západních Čechách, zatímco na Slovensku se téměř nevyskytují. Hlavní oblastí sídel do 300 obyv. jsou východní a střední Čechy a českomoravské pomezí. Skupina sídel s 300—1000 obyvateli je nejvíce rozšířena na jižní Moravě a poměrně i na východním Slovensku. Sídla s 1000—3000 obyv. převládají na souvislém území západního Slovenska, jižní a východní Moravy, zatímco největší skupina sídel do 5000 obyv. je výrazně zastoupena v nižších polohách západního Slovenska.

Ke sčítání obyvatelstva v roce 1961 poklesl počet obcí, zejména na základě jejich administrativního slučování, na 11 963. Vzhledem k pokračování slučovacího procesu bylo evidováno na začátku roku 1965 již jen 10 733 obcí a po provedení aglomerací celistvých obcí bychom se přiblížili k číslu 10 000. Počet sídel, kvalifikovaných na základě osad, by však i po provedení sídelních aglomerací ani nyní podle našeho odhadu zřejmě neklesal pod 17 000. Struktura osídlení zůstává tedy i nadále velmi rozptýlená a hustá, zvláště v Čechách. Celostátní průměrná vzdálenost sídel byla vypočtena na 2,75 km. Na Slovensku pak na 3,5 km, ale v některých jiných oblastech, např. ve středních a jižních Čechách, činí dokonce méně než 2 km.

Neobyčejná pestrost sídelní struktury Československa vedla C. Votrubce při sestavování populační mapy ČSSR (1963) k pokusu o vymezení oblastí stejného typu sídelní sítě. Strukturu osídlení ovšem tyto oblasti řešit nemohou. K vlastní přestavbě sídelní struktury považuje proto za nejnaléhavější zmenšit počet drobných sídel zvláště v souvislé oblasti jižních Čech a jihozápadní Moravy a na nejuvýchodnějším Slovensku.

Tabulka 2

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Obcí celkem	Z toho % venkov. obcí	Zastoupení obyv. v %	Zastoupení obyv. přísluš. k zemědělství a lesnictví v %	Zastoupení obyv. přísluš. k průmyslu v %
do 200	2 239	100,0	2,3	53,2	16,3
200— 499	4 278	100,0	10,3	42,6	22,1
500— 999	2 895	100,0	14,8	33,0	28,0
1 000— 1 999	1 504	97,0	15,1	26,4	31,8
2 000— 4 999	757	64,0	16,4	18,5	37,0
5 000— 9 999	171	6,9	8,6	9,8	43,4
10 000—19 000	72	1,4	7,2	5,8	39,8
20 000 a více	47	0,0	25,3	1,9	37,7

I tabulka 2 zpracovaná podle obcí k r. 1961 ukazuje na dosud vysoký podíl obyvatelstva bydlicího v nejmenších velikostních skupinách sídel. Stejný obraz poskytuje i mezinárodní srovnání s evropskými, zvláště sousedními zeměmi, pokud jde o počet obyvatel žijících v sídlech základních velikostních skupin kolem r. 1961.

Tabulka 3

Lokalita s počtem obyvatel	Maďarsko 1960 %	Rakousko 1961 %	NSR 1961 %	NDR 1961 %	Belgie 1961 %	Československo	
						1961 %	1965 %
do 2 000	20,4	32,1	23,0	28,0	15,1	42,5	40,0
5 001—10 000	21,8	17,7	12,2	12,5	18,5	15,0	16,5
5 000—10 000	11,1	7,0	9,3	9,0	17,2	8,6	8,4
10 000 a více	46,7	43,2	55,5	50,5	49,2	32,5	35,1
Celkový počet lokalit	100,0 3 273	100,0 3 999	100,0 24 502	100,0 9 190	100,0 2 663	100,0 11 963	100,0 10 733

Tak velký počet převážně malých a blízko sebe ležících sídel neodpovídá potřebám rozvoje hospodářství a kultury ani v socialistickém Československu. Nadměrná disperze a množství sídel neumožňuje zajistit dostatečné občanské a technické vybavení a vůbec zlepšení životního prostředí. Vede k zcela neúnosnému roztržštění investic a k neefektivnímu využívání jednotlivých zařízení. Úkol vyrovnání životní úrovně obyvatelstva a poskytnutí stejných pod-

mínek pro práci, bydlení, kulturu a rekreaci by nebylo možno nikdy splnit bez podstatného snížení počtu sídel, zvláště sídel malých. Pokud jde o sídelní strukturu samotnou, mohly by její dnes existující typy vyhovovat po vyjasnění a upřesnění jejich funkcí v oblastech a po provedení výběru vhodných sídel perspektivního rozvoje, který umožňuje hustá síť současného osídlení.

Podstatu řešení rekonstrukce sídelní struktury je tedy třeba u nás hledat především ve výzkumu malých sídel, jehož výsledky by mohly vést k návrhům, jak snížit hustotu sítě venkovských obcí. Otázkami zjednodušení sítě osídlení v Československu se začala zabývat v posledním desetiletí řada architektů-urbanistů, ekonomů, geografů a jiných odborníků. Výzkumné úkoly sledující otázky osídlení a možnosti jeho socialistické přestavby se dostávají do plánů vědeckých pracovišť i do státního plánu výzkumu. Při řešení úkolu přípravy nové techniky „*Výzkum osídlení a širších územních celků*“ byla sdružena pracoviště, která se problematikou osídlení z různých hledisek zabývají, včetně geografických ústavů ČSAV a SAV. Problémy regionální skladby přírodních a ekonomických podmínek, ale z více komplexního hlediska, se zabývá úkol „*Geografická rajonizace*“. Je zařazen rovněž do státního plánu výzkumu přírodních, technických a společenských věd a zahrnuje též výzkum osídlení a sídel.

Hlavním smyslem přestavby sídelní struktury v Československu je tedy postupné odstranění zásadních rozdílů v životních podmínkách mezi městy a vesnicemi a mezi různými oblastmi země. Výzkum otázek sídelní struktury se proto věnuje zkoumání vlastních sídel v souvislosti se studiem přírodních a ekonomických podmínek v oblastech. Z těchto požadavků, vůdčích zásad stanovených vládou a ze studia konkrétních podmínek v oblastech lze pak odvodit kritéria objektivního a celostátního řešení s příslušnými odchylkami v různých částech země.

Každá koncepce osídlení musí odpovídat perspektivám rozvoje výrobních sil i životní úrovně obyvatelstva. Jakékoliv hlubší zásahy do struktury osídlení uvádějí do pohybu ohromné prostředky finanční a materiálové a poněvadž se dotýkají miliónů obyvatel, přinášejí s sebou i značné problémy politického a sociálního rázu. Proto je třeba vycházet z reálného stavu současné struktury osídlení, z jeho dlouhodobého vývoje v jednotlivých oblastech a využívat všech vhodných dosavadních výzkumných výsledků.

* * *

Zeměpisná literatura o malých, venkovských a zemědělských sídlech je obšáhlá, i když problémů rekonstrukce se dotýká jen její menší část. Metody výzkumu v terénu, kartografické zpracování, využívání podkladových materiálů o regionalizaci malých sídel i další otázky na základě rozsáhlé analýzy literatury osvětluje S. A. Kovaľjev (1963). Důležitého činitele služeb při formování struktury venkovských sídel si všímá M. Chilczuk (1963). Také z německých prací, věnovaných střediskovým sídlům, zasahují některé i do kategorie středisek zemědělských.¹⁾

V československé geografii přispěly k řešení otázek struktury osídlení práce, které je možno rozdělit zhruba do dvou skupin. V první skupině jde o práce sídelně geografické a demografické, studie z oboru geografie měst, typologie venkovských sídel, historického vývoje sídel apod. Zde dosáhly největšího

¹⁾ Např.: Meynen - Klöpper - Körber: Rheinland-Pfalz, in seiner Gliederung nach zentralörtlichen Bereichen. Forsch. zur deutschen Landeskunde 100, Remagen 1957.

praktického uplatnění práce k sídelním aglomeracím, které se snažily vymezit na daném stupni vývoje skutečná sídla z hledisek sídelně zeměpisných, pokud se liší od vymezení formálně administrativního (což je u nás dosti často). Poslední studií tohoto druhu, zahrnující území celé republiky, která se stala základem odborných prací (např. Národní atlas ČSSR) či praktických aplikací (Klasifikace průmyslu v sídlech, Státní plánovací komise), je „Vymezení městských aglomerací v ČSSR“, které bylo zpracováno v GÚ ČSAV v letech 1960 až 1961.²⁾

Rozpor mezi administrativní delimitací a skutečným rozsahem sídel je vážnou překážkou zkoumání sídelní struktury, a pokud se k němu nepřihlíží, může vést k nesprávným výsledkům. Vyrovnání tohoto rozporu a dosažení vzájemné srovnatelnosti sídel je zčásti možné právě aglomerací. Do aglomerací se přitom zahrnují nejen obytná zařízení, ale i průmyslové a dopravní objekty i zařízení služeb, takže vzniká kompaktní sídlo. Základním ukazatelem městských aglomerací byla hospodářská skladba, zvláště převaha obyvatelstva příslušného ke službám nad obyvatelstvem zemědělským. Kritériem kompaktnosti sídla byla zejména specifická hustota obyvatel na zastavěné ploše. Práce byla omezena v podstatě jen na města s více než 5000 obyvateli, která jsou pokládána za hlavní jádra struktury osídlení. K aglomeraci tak dochází ve 162 případech, což je více než 55 % sídel sledovaných velikostních skupin.

Vzhledem k rozšíření typu dělnických obcí a rozmístění průmyslu i do menších míst se však sídelní aglomerace vyskytují u nás i v množství dalších sídel, což je pro výzkum sídelní struktury neméně důležité. Kvalitativní hlediska se tím poněkud mění, místo průmyslu nastupuje výroba zemědělská, neboť aglomerace tvoří i některá sídla venkovská. Existují ovšem i deglomerace. Zatím bylo provedeno analogické doplnění aglomerací jen pro další místa s průmyslem, s méně než 5000 obyvateli.

Do druhé skupiny pak lze zahrnout práce vycházející ze studia ekonomicko-geografické regionalizace, střediskovosti a funkční klasifikace sídel. Zároveň pak zde bývají zkoumána území stojící pod vlivem střediskových sídel. Tyto, v podstatě regionální práce, studující oblasti a jádra osídlení, mají blíže k řešení vlastního problému přestavby struktury osídlení podle potřeb společnosti — pro svoje komplexnější zaměření.

O hospodářskou strukturu obyvatelstva se opírá i několik prací, které zkoumají sídla z funkčního hlediska. Vyniká mezi nimi práce O. Bašovského (1963), která zahrnuje celé území Slovenska a klasifikuje 144 sídel jako polyfunkční (59), monofunkční (73) a satelitní (22). Praktický význam prací tohoto typu nebyl dosud doceněn.

Výzkum centrality sídel patří zřejmě k nejefektivnějším metodám analýzy struktury osídlení a výsledky lze i bezprostředně využít k námětům její přestavby. Centralitu je možno nejen měřit, a provádět tak v podstatě kvantitativní klasifikaci střediskových sídel, ale v našich podmínkách i poměrně dobře zjišťovat územní rozsah jejího vlivu. Sídla tak nabývají váhy nejen prostých center osídlení, ale komplexních hospodářských jader různého řádu, která spolu vytvářejí pevnou hierarchickou strukturu. Výhodou střediskových metod je i to, že umožňují těsnější soulad s územně administrativním uspořádáním státu. Sídla se zpravidla hodnotí nejen jako střediska osídlení, ale i jako střediska hospodářství s určitou výrobní i nevýrobní funkcí ve svém prostoru.

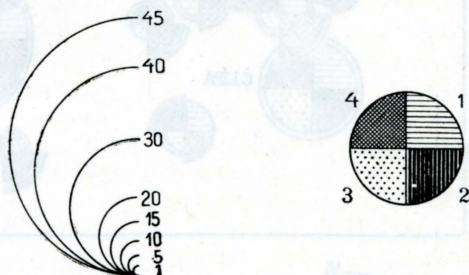
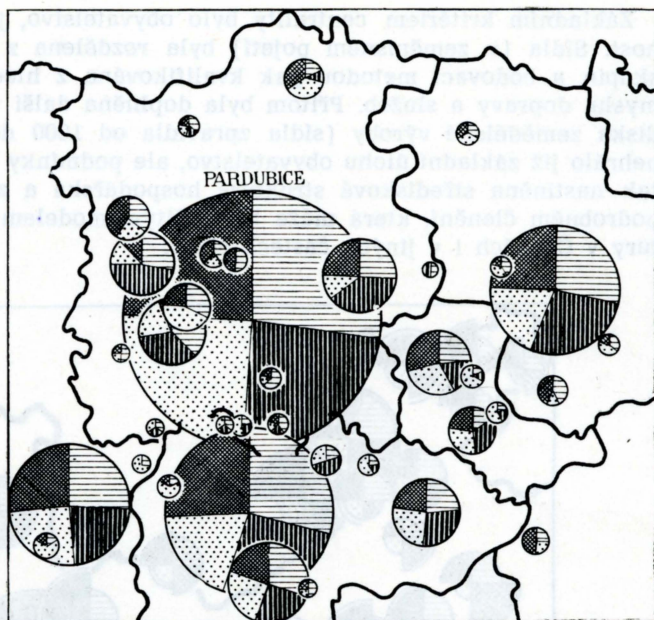
²⁾ Viz zprávu M. Blažka: Vymezení městských aglomerací v ČSSR. Sborník ČSZ 67 : 258—264, 1962.

Práce na úkolech k ekonomické regionalizaci Československa, prováděné na pracovištích Geografického ústavu ČSAV (1955 až 1960), se opíraly o hospodářská jádra. Soustava jader oblastí různého řádu v jejich významu jako středisek sídelních, hospodářských i kulturních pro širší okolí určuje do jisté míry zároveň hrubý základ struktury osídlení. Na území republiky bylo ze tří kategorií sídel nalezeno 58 jader typu tzv. základních hospodářských oblastí, z toho 7 jader velkých hospodářských oblastí (Střída - Havlík 1959).

Sídelní struktura však vyžaduje u nás zpracování především směrem k menším střediskům. Zde byly přínosem metodické práce, prováděné k otázce hospodářskogeografických středisek na menších územích. Na příkladech východních, středních a severních

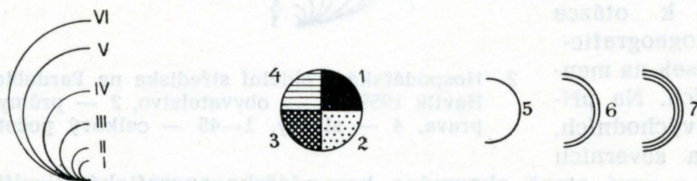
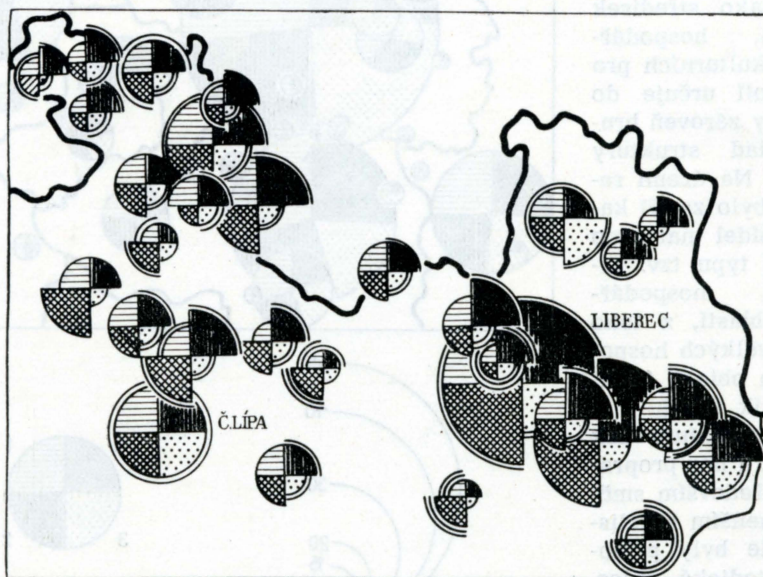
Čech byla v první etapě zkoumána hospodářskogeografická klasifikace sídel podle jejich střediskových funkcí, v druhé etapě byly stanoveny ukazatelé, zachycující vztah mezi soustředěním a zázemím, aby mohl být sledován územní dosah vlivu střediska (Votrubec C. a kol. 1963). Podle čtyř základních hledisek byla střediska, s výjimkou města Prahy, rozdělena do šesti stupňů:

	tis. obyv.	příklad
6. Největší střediska	55 — 70	Liberec
5. Střediska nadokresního významu	17 — 50	Děčín
4. Střediska okresního významu	10 — 17	Kutná Hora
3. Střediska malého významu	3,6 — 7	Kadaň
2. Střediska nepatrného významu	1,8 — 3,6	Sedlčany
1. Střediska zemědělské výroby	...	Jesenice

2. Hospodářská a sídelní střediska na Pardubicku. (Střída-Havlík 1959.) 1 — obyvatelstvo, 2 — průmysl, 3 — doprava, 4 — služby, 1—45 — celkový počet bodů.

Základním kritériem centrality bylo obyvatelstvo, jeho počet, vývoj a hybnost. Sídla (v zeměpisném pojetí) byla rozdělena z těchto hledisek do pěti skupin a bodovací metodou pak kvalifikována z hledisek střediskovosti průmyslu, dopravy a služeb. Přitom byla doplněna další nejnižší skupina — střediska zemědělské výroby (sídla zpravidla od 1000 do 1600 obyv.), kde však nehrálo již základní úlohu obyvatelstvo, ale podmínky zemědělské výroby. Byla tak nastíněna středisková struktura hospodářská a zároveň i sídelní v dosti podrobném členění, která může být určitým modelem přestavby sídelní struktury v Čechách i v jiných částech země.

3. Klasifikace středisek severních Čech. (C. Votrubec a kol. 1963.)

VI — největší střediska, V — střediska nadokresního významu, IV — střediska okresního významu, III — střediska malého významu, II — střediska nepatrného významu, I — střediska zemědělské výroby.

1 — průmysl, 2 — doprava, 3 — služby, 4 — obyvatelstvo; centralita: 5 — podprůměrná, 6 — průměrná, 7 — nadprůměrná.

Na rozdíl od jiných zemí nebyla města podle zákona v Československu dosud stanovena, přestože bylo vypracováno již několik návrhů. Právně existují pouze „historická města“ (v Čechách 389, na Moravě a ve Slezsku 124 a na Slovensku 39). Síť 552 historických měst pochází z feudálních časů a dávno neodpovídá současnému stavu. Tato skutečnost velmi ztěžuje zjistit vůbec počet fakticky

městského i venkovského obyvatelstva a zároveň činí i problematická jakákoliv mezinárodní statistická srovnání.³⁾ K národnímu sčítání obyvatelstva v r. 1961 byla proto ve spolupráci s geografy vypracována *klasifikace obcí*, která přes určité nedostatky rovněž přispěla k řešení typologie sídelní struktury, zvláště k vymezení skupiny ostatních venkovských obcí. Kritéria se opírala o zvláštní šetření údajů geografických, demografických, výrobních i nevýrobních v obcích s více než 1000 obyvatel (Srb - Kučera 1962).

Na celém území Československa bylo tak nalezeno 103 měst administrativních (krajských a okresních), 118 ostatních měst, 241 malých měst, 114 aglomerovaných obcí městského typu a 11 387 venkovských obcí, které už nebyly dále diferencovány. Venkovské obce se výhradně vyskytují ve velikostních skupinách do 1000 obyv. a převážně ve skupině do 2000 obyvatel. V přechodné skupině 2000—5000 obyv. jsou ještě ve většině, jak ukazuje tabulka 1. Existují zde ovšem značné regionální rozdíly.

• • •

Otázka venkovských obcí, které tvoří naprostou většinu 95,2 % (v r. 1961: 11 387 obcí), a jejich funkční a regionální diferenciaci byla na území celého státu řešena až dosud málo uspokojivě jednak proto, že vyžaduje jednotného metodického postupu při soustředění většího počtu kvalifikovaných pracovníků, jednak proto, že nebyla zatím nalezena vhodná velikost socialistických zemědělských velkozávodů v různých přírodních a ekonomických podmínkách naší země. Složitého úkolu se ujal *Výzkumný ústav výstavby a architektury* v r. 1960 ve spolupráci s jinými pracovišti, včetně *geografických ústavů ČSAV a SAV*. Nejdříve byly zkoumány vývojové tendence a prověřována středisková soustava osídlení při rozdělení sídel do čtyř velikostních typů. Již údaje ze sčítání z r. 1961 ukázaly, že ve venkovských obcích žije sice 7,2 mil. lidí, z toho 5,8 mil. v obcích do 2000 obyvatel, že však v zemědělství a lesnictví pracovalo v Československu v tomtéž roce 1,48 mil. obyv. a v roce 1964 již jen 1,39 mil. obyv. Celkový počet zemědělského obyvatelstva (2,653 mil.) tedy netvoří v r. 1961 v průměru ani polovinu obyvatel tzv. venkovských obcí, zvláště když malá část z nich žije i v obcích městského typu (viz tabulku 2). I když mezi jednotlivými obcemi existují nesporně rozdíly, které lze sledovat i regionálně, nasvědčuje již tato úvaha tomu, že převážná část venkovských obcí má silně smíšený ráz a že venkovské obyvatelstvo je zde v menšině. Při podobné analýze hospodářské klasifikace se skutečně ukazuje, že *většinu lidí* ve většině venkovských obcí v Československu *již netvoří zemědělské obyvatelstvo*, nýbrž obyvatelstvo příslušné k průmyslu a službám, které z velké části dojíždí, že tedy lze řešit sídelní strukturu vesnice za určitých okolností i dříve, než bude zcela jasná vhodná velikost budoucích zemědělských závodů.

V pracích při řešení úkolu „*Výzkum osídlení a širších územních celků*“ byla zpravidla jako základní činitel sídelní struktury opět uvažována centralita jednotlivých sídel, zejména ve vztahu k jejich průmyslové výrobě, občanskému a technickému vybavení, k dopravě a ovšem také k přírodním podmínkám, které tvoří rámec výroby, bydlení i rekreace obyvatelstva. Zemědělská výroba jako jev prostorový se svojí povahou vymyká obdobnému chápání centrality

³⁾ Tak např. v Maďarsku požívá městských práv 63 měst, avšak sotva lze říci, že všechna tato sídla mají městský charakter. Ve svých rozsáhlých hranicích mají všechna přes 10 000 obyvatel a stupeň urbanizace v Maďarsku by byl podle toho mnohem větší než v Československu. Přitom některá z nich (Kecskemét, Nyíregyháza, Kiskunfélegyháza) mají přes 30 % zemědělského obyvatelstva (Střída 1961).

a perspektivní sídla zemědělských velkozávodů musí být stanovena především na základě zemědělských výrobních podmínek. Ovšem i tato sídla je třeba organicky zapojit do sídelní sítě, což patří k nejobtížnějším otázkám řešení celé sídelní struktury. Bývalá ČSAZV (1960) rozeznávala tzv. základní a hlavní venkovská sídla (do 2000 obyv.), která již předpokládají některá zemědělská zařízení nadmístního charakteru. Autoři zde poukazují na skutečnost, že sídel přechodného typu, kolem 2000 obyvatel, je v západních a jižních Čechách, na východním Slovensku i v jiných územích nedostatek a domnívají se, že jádry územních jednotek nejnižšího řádu se již mohou stát střediska s 1000, dokonce i s méně obyvateli. Práce GÚ ČSAV (Votrubec C. a kol. 1963) označuje střediska nejnižšího řádu jako „zemědělská“ s tím, že mohou mít např. nákupní sklady, mícháreny krmiv, opravny mechanizačních zařízení, ale i určitou nadmístní občanskou vybavenost. Blíže se však jimi už nezabývá. V pracích VÚVA se připouští osídlení zemědělského obyvatelstva ve vybraných střediskových sídlech v průměrné vzájemné vzdálenosti 10—12 km. V experimentální studii na jižní Moravě (1964) se uvádí hustá síť tzv. výhledových sídel zemědělských závodů většinou nestřediskových, i v menší vzdálenosti. Všeobecně se ovšem soudí, že specifickou funkci střediska zemědělské výroby přebírají i střediska vyššího řádu, blízká města, vhodně položené průmyslové obce apod.

Průmysl jako hlavní činitel rozvoje výrobních sil v zemi dnes vykonává rozhodující vliv na formování hospodářských jader a oblastí a tím i na vývoj sídel a struktury osídlení. Rozmístění průmyslu vychází ovšem do značné míry z přírodních, dopravních, demografických a technických podmínek, které byly v sídlech a v jejich okolí. Také v průmyslové výrobě v Československu, podobně jako v osídlení, se totiž projevuje silná disperze, nerovnoměrnost rozmístění a regionálně nevyvážená skladba pracovních míst pro muže a ženy. Analýza rozmístění průmyslu GÚ ČSAV (Oblastní struktura Československa, 1964) ukázala, že v roce 1960 existovalo v Českých zemích 2476 a na Slovensku 802 obcí s průmyslem, a že tedy průmyslová výroba je zastoupena ve více než 27,3 % obcí.

Různý, většinou však značný význam se přisuzuje funkci občanského vybavení čili služeb v sídlech. Také většina světové literatury oceňuje kvantitativní a kvalitativní znaky vybavení službami jako citlivý ukazatel centrality i územních vlivů sídel. Služby se považují téměř za rozhodující faktor, umožňující osídlení. Občanské vybavení, které zahrnuje služby školské a kulturní, zdravotní a sociální, ubytovací a stravovací, individuální (tzv. placení) pro obyvatelstvo, tělovýchovné a rekreační a služby veřejných institucí (pošty, banky, úřady...) se rozděluje na místní a širší, tj. s určitou územní působností ve svém okolí. Výběr lokalizace a kapacita občanských zařízení je důležitý nástroj vyrovnávání životní úrovně, a je proto třeba je rozmísťovat a dimenzovat na všechno obyvatelstvo v dosahu působnosti střediska a navíc s určitým přířivkem ve městech, kde jsou vzhledem ke snazší dostupnosti požadavky na služby vyšší.

Občanská zařízení jsou tedy jedním z rozhodujících faktorů sídelní struktury, který je příznačný pro stanovení velikosti a typu střediska i delimitaci jeho zázemí. Naproti tomu technická zařízení, jako společné zásobování vodou, plynem, teplem a elektrickou energií, již nejsou činitelem rozhodujícím, ale nejvýš doplňujícím, snad s určitou výjimkou v případě vody. Technická vybavenost může sice značně zvyšovat úroveň bydlení, nepokládá se však již za životní otázku existence obyvatelstva v sídlech. Kromě toho střediska vyš-

ššího řádu jsou již dosti vybavena a jejich plné vybavení záleží často na ostatních podmínkách (vhodná poloha, přítomnost průmyslu apod.), takže zkoumání technických zařízení (např. zásobování elektřinou) lze u nás už vypustit jako ukazatel.

Podobně i rekreace, lázeňství a cestovní ruch nemají rozhodující vliv na sídelní strukturu, s výjimkou několika desítek sídel, v nichž tvoří vedoucí součást jejich společenských funkcí. Krátkodobá rekreace (víkendová) se ovšem stává součástí životního rytmu nejen ve městech, nýbrž ve všech sídelních střediscích. Přírodní podmínky v Československu jsou po této stránce celkem dobré, i když dosti rozdílné, a lze je dále zlepšovat účelnou organizací dopravy, zlepšením komunikační sítě, výstavbou nových zařízení a zvýšením péče o krajinu, která má u nás poměrně značnou rekreační kapacitu.

Zato doprava patří při formování sídelní struktury k činitelům rozhodujícím. A to nejen doprava nákladní, která závisí na průmyslové výrobě, výstavbě a počtu obyvatel měst, ale zejména doprava osob, která charakterizuje střediskové postavení sídla, jeho gravitační oblast a vztahy mezi středisky různého řádu. Opakovaným vztahem osobní dopravy je rytmické dojíždění z bydlíště 1. za prací, 2. za službami, 3. za rekreací. Zejména tato pravidelná doprava obyvatel slouží jako základní ukazatel pro zkoumání sídelní struktury.

Denní dojížďka do středisek výroby a služeb byla několikrát zkoumána v různých částech republiky a uvažovalo se zejména o její přiměřenosti z hlediska rozsahu a cestovní doby. Hlavní význam pro spojení i těch nejmenších sídel má autobusová doprava. Tabulka 4 ukazuje stav v r. 1960 podle zjištění VÚVA. Od roku 1960 se autobusové spojení dále zlepšilo.

Tabulka 4

Sídla (obce a osady)	1960
s přímým spojením autobusy	72,8 %
do vzdálenosti 1 km od autobusové zastávky	9,9 %
—, — 2 km —, —	8,7 %
—, — 5 km —, —	6,7 %
Vzdálená přes 5 km —, —	1,9 %

V dosahu izochrony 30—40 min. se cestovní doba dnes považuje ještě za přijatelnou. Vývoji funkcí středisek musí napomáhat místní a časová koordinace služeb s průmyslem a regionální soulad pracoviště a bydlíště. M. Macka (1962) upozorňuje, že denní dojíždění je třeba považovat v Československu zajev trvalý, který lze limitovat, nikoliv však likvidovat. Vzhledem k tomu, že bezmála 2/3 dojížďky vychází z venkovských obcí, je třeba vedle negativních rysů dojíždění do práce vidět v ní i pozitivní činitel, který umožňuje pracovat i v nezemědělských úsecích národního hospodářství a přispívá tak k rychlému vyrovnávání životní úrovně obyvatel vesnic a měst i v těch nejdlehlších oblastech země.

Ze zhodnocení těchto uvedených kritérií v pracích prováděných pod vedením Výzkumného ústavu výstavby a architektury (Palla V. a kol. 1963, 1964) vyplývá, že se za rozhodující faktory sídelní struktury, zkoumané cestou centra-

lity, pokládají 1. počet a skladba obyvatelstva v sídlech, 2. velikost a struktura průmyslu, 3. vybavenost službami, 4. dopravní vztahy a přihlíží se i k hlediskům technického vybavení, rekreace a cestovního ruchu. Tyto čtyři uvedené rozhodující faktory a jejich kombinace je možno považovat za postačující a další činitelé mohou již jen těžko ovlivnit zařazení hodnocených sídel.

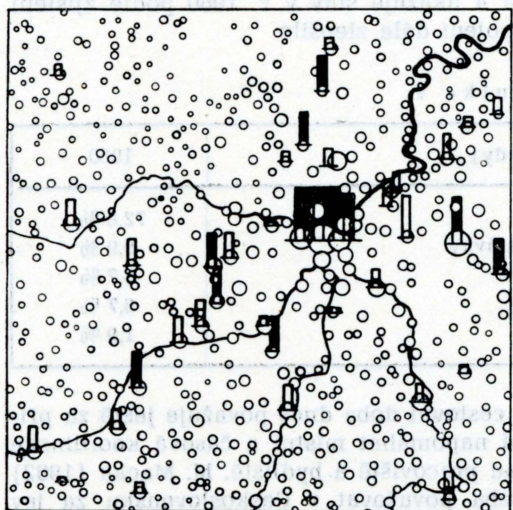
V pracích GÚ ČSAV ke geografické regionalizaci se k určení centrality středisek různého řádu a vymezení území jejich vlivu v síti osídlení uvádějí rovněž čtyři kritéria, když sektor zemědělství se neukázal vhodným pro zkoumání hospodářské váhy středisek vyšších řádů. Jde tedy o *průmysl*, který v podstatě ukazuje primární funkci výroby, *dopravu*, zvláště pokud jde o dojížděku, a číselně jednotlivých druhů *služeb*. Tato kritéria ukazují nejen význam a postavení střediska samotného v ekonomickogeografické a sídelní struktuře oblasti, ale pomáhají i při vymezování hranic území, které je v jeho gravitační hospodářské a kulturní sféře. Čtvrtý je souborný činitel vlastního *obyvatelstva*, který ovšem předpokládá vymezení sídel nejen administrativně, ale jako skutečných zeměpisných jednotek v krajině.

Mezi názory na hlavní faktory sídelní struktury je tedy v podstatě shoda. Pro nalezení střediska a obvodu jeho působnosti má však každý z činitelů rozdílný význam. Klasifikaci středisek a rozdělení sídel do různých stupňů je nejprůkaznější, provádí-li se kvantitativními metodami, zejména lze-li dosáhnout nevelkého počtu kombinovaných schémat střediskových typů a zabránit jen formálně statistickému řešení kontrolou z hlediska geografické polohy.

Vymezení územního dosahu středisek je možno provést komplexním regionálně geografickým způsobem, opírajícím se o kritéria již zkoumaných střediskových faktorů.

Podle koncepce v pracích VÚVA se sídelní síť člení na *středisková sídla místní, obvodní a oblastní*; dále pak na sídla *bez střediskové funkce* (zemědělská, rekreační a smíšená). Pozornost se věnuje jmenovitě perspektivním sídlům zemědělských závodů, v nichž se má postupně soustřeďovat zemědělské obyvatelstvo podle míry koncentrace zemědělské výroby, která ovšem není dosud zdaleka ustálena. Další část zemědělských závodů a zemědělského obyvatelstva již má být umísťována ve střediskových sídlech, zejména místních.

Místní střediska se pokládají za nejnižší, základní typy struktury osídlení I. stupně, které pokrývají území celého státu. Mají díky své poloze a vhodným geo-

sídla podle počtu obyvatel ○○○○○○○○○○
střediska průmyslu do 1000 pp □
přes 1000 pp ■

4. Sídla a průmyslová střediska v Plzeňské pánvi. (V. Palla a kol. 1963.)
pp = počet pracovníků v průmyslu.

grafickým podmínkám předpoklady rozvoje a dosahují vybavenosti služeb prvního stupně. Obsluhují též gravitující sídla ve svém okolí. V československých poměrech je skladba území místních středisek dosti rozmanitá a lze je rozdělit nejméně do pěti různých typů.

Vedle funkce místních středisek vykonávají některá z nich i funkci středisek obvodních, která sdružují několik obvodů I. stupně. Tato střediska II. stupně mají už komplexní městský standard občanského vybavení pro celý svůj obvod, zpravidla i s městskou dopravou, významnější průmyslovou výrobu a mají též, až na výjimky, funkce administrativní. Mezi nimi vyniká několik středisek oblastních. Jsou to města již s velkým počtem obyvatel, s rozsáhlým průmyslem a se speciálními funkcemi řídicími, kulturními apod. (vysoké školy, divadla, hospodářské zařízení). Úloha těchto středisek III. stupně v přiřčené oblasti již však není tak nezbytná jako úloha středisek místních a obvodních.

Z geografického hlediska se vzhledem k bohatosti typů československých sídel a jejich nestejnému projevu v různých oblastech zdá, že bude jen těžko možné vystačit s třemi (čtyřmi) stupni sídelních středisek na území celého státu. V pracích GÚ ČSAV se proto s přihlédnutím k nestejnému vývoji a regionálním zvláštnostem sídel používá klasifikace nejméně *šestistupňové*. Tato klasifikace sice více vystihuje zeměpisnou realitu, její použití je však složitější, takže má menší naději na aplikaci.

* * *

Vykonané výzkumné práce byly většinou aplikovány jen zčásti a na omezeném prostoru státního území. Avšak praktické řešení dalšího vývoje osídlení, zvláště venkovských sídel, nebylo možno dále odkládat. Vláda proto uložila již koncem roku 1962 příslušným projektovým organizacím shrnout a zajistit potřebné podklady pro další usměrnění výstavby bytů a občanských zařízení. Vládní usnesení č. 1024 mimo jiné ukládá rozpracovat v souladu s pracemi na generální perspektivě rozvoje národního hospodářství do roku 1980 koncepci perspektivního vývoje osídlení a vypracovat zásady pro přestavbu a výstavbu měst a vesnic na toto období. Usnesení je vedeno zájmem v podstatě vyrovnat úroveň zemědělství na úroveň průmyslu a bydlení na venkově na úroveň měst. Proto si všímá především pro nejbližší dobu očekávaných změn na vesnicích a stanoví některá krátkodobá opatření. Zároveň však ukládá řešit vývoj veškerého osídlení Československa jak městské, tak venkovské povahy komplexně, ve vztahu ke všem činitelům, kteří podstatně ovlivňují vývoj v rámci celé sídelní struktury (1962).

Následující usnesení (č. 1025) pak již přímo stanoví konkrétní úkoly, mezi jiným to, aby na základě dosavadních zkušeností byl zpracován a předložen materiál s návrhem na konkrétní výběr vhodných sídel pro soustředování výstavby na venkově v příštích letech, aby se nadále zamezilo ne hospodárnému rozptylování prostředků. Byla připravena tzv. „schémata sítě sídlišť“ (SÚRP 1963), v nichž byly vyčleněny na území celé republiky tyto základní skupiny:

- a) 351 nesporných sídel městského typu,
- b) 553 větších sídel se střediskovou funkcí (s více než 1500 obyv.),
- c) 508 menších sídel se střediskovou funkcí (s méně než 1500 obyv.),
- d) 312 sídel se samostatnou funkcí,
- e) ostatní nevybraná sídla.

Tabulka 5

Lokality průmyslu v oblastech podle odvětví (z materiálů Geografického ústavu ČSAV, upravený odhad k r. 1965)

Kraj	Počet lokalit podle průmyslových odvětví s více než 500 pracovníky v místě															Celkový počet lokalit
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	
Středočeský	2	10	6	5	38	8	8	4	2	3	4	3	3	3	15	112
Jihočeský	1	—	—	—	17	1	3	4	4	1	8	4	—	—	2	45
Západočeský	3	10	1	2	17	4	3	5	2	8	8	2	2	—	3	70
Severočeský	6	25	—	5	27	6	2	4	2	18	23	4	1	—	10	133
Východočeský	4	3	2	—	46	5	2	3	2	3	39	4	4	—	7	124
Jihomoravský	3	8	—	4	37	6	4	15	2	2	9	4	9	2	15	120
Severomoravský	3	9	—	13	29	8	4	6	4	3	14	4	2	—	7	106
Západoslovenský	2	3	—	3	19	5	4	4	1	1	4	6	3	1	12	68
Středoslovenský	3	5	1	4	22	6	8	12	5	2	8	3	1	1	6	87
Východoslovenský	—	—	8	2	9	3	3	2	4	—	4	4	1	—	4	44
České kraje	22	65	7	29	211	38	26	41	18	38	105	25	21	5	59	710
Slovenské kraje	5	8	9	9	50	14	15	18	10	3	16	13	5	2	22	199

I — průmysl energetický

II — těžba a úprava paliv

III — těžba a úprava rud a chemických surovin

IV — hutnictví železných i neželezných kovů

V — strojírenský a kovodělný průmysl

VI — průmysl chemický a gumárenský

VII — průmysl stavebních hmot

VIII — průmysl dřevozpracující

IX — průmysl celulózy a papíru

X — průmysl skla, porcelánu a keramiky

XI — průmysl textilní

XII — průmysl konfekční

XIII — průmysl kožedělný, obuvnický a kožesnický

XIV — průmysl polygrafický, filmový a gramofonový

XV — průmysl potravin a pochutin

Takto navržených vhodných sídel je asi jen 14,4 %, bydlí v nich však (v roce 1963) již více než 60 % obyvatelstva.

Přes některé teoretické a metodické nedostatky byly tak podle jednotlivých kritérií poprvé zhodnoceny obce na území celé republiky, včetně zemědělských vsí. První část dosavadních zkušeností výzkumu sídelní struktury se tím dostává do praxe (podrobnější informace viz Sborník ČSZ, Andrlé A. 1964).

Možnosti aplikace mnohem podrobněji zpracovaných principů jednotné tří-
stupňové střediskové soustavy osídlení a zemědělských nestřediskových sídel
byly experimentálně zkoušeny. Vedle dřívějších, již uvedených pokusů z Čech
byla tentokrát vybrána oblast *jižní Moravy*, která tvoří poměrně výrazný eko-
nomickogeografický komplex s téměř 2 mil. obyvatel. Na území přes 15 000 km²
velkém, s téměř 2000 obcí, je zastoupen největší počet různých sídelních typů
vyskytujících se v Československu. Na základě podrobného rozboru současného
stavu sídelní sítě bylo zde určeno (VÚVA 1964):

- 217 střediskových sídel místního významu I. stupně,
- 29 střediskových sídel obvodního významu II. stupně,
- 3 středisková sídla oblastního významu III. stupně
(Brno, Gottwaldov, Jihlava).

Soustava vybraných střediskových sídel má postupně zajistit dobudování jejich
vybavenosti podle příslušných stupňů tak, aby plnila funkce středisek měst-
ského typu. Při plánovitém soustředění výstavby a při poměrně husté síti sídel
na jižní Moravě se předpokládá, že bude možno urbanisticky i administrativně
zapojit co největší počet přílehlých sídel v jednotný organismus.

Kromě toho bylo na jižní Moravě navrženo 700 výhledových sídel zeměděl-
ských závodů podle současné míry soustředění zemědělské výroby. Do tohoto
počtu jsou ovšem zahrnuta téměř všechna střediska místního a obvodního vý-
znamu. Na základě výsledků této regionální studie se začala v Jihomoravském
kraji provádět praktická politická opatření a získané zkušenosti se mohou
uplatnit i v jiných krajích republiky.

Práce na výzkumu osídlení s cílem zjednodušení sídelní struktury pokračují.
Studie geografických pracovišť, zařazené nyní převážně mezi úkoly „Geogra-
fické rajonizace“, předpokládají, že se budou dále podstatně prohlubovat zvláště
metody a teoretická hlediska zkoumání sídel a středisek osídlení a hospodář-
ství a uvádět do souladu řešení sídelní struktury se všemi složkami geograc-
kého prostředí. V rámci ekonomickogeografické regionalizace malých oblastí,
která se provádí podle obcí s využitím též dosažitelných výsledků regionalizace
fyzickogeografické, se uplatňují sídla jako hlavní činitel. Kritériem jejich
centrality, funkcí a postavení v krajině však zůstává nejen obyvatelstvo, ale
též hlediska výroby, dopravy a služeb. Rozpracovaná je ekonomickogeografická
šestistupňová středisková soustava, která je dostatečným rámcem i pro řešení
vlastní sídelní struktury.

Výzkumy urbanistických, projektových a technických pracovišť se naproti
tomu mohou těsněji zaměřit na konkrétní potřeby výstavby, průmyslové a ze-
mědělské výroby a na hlediska územního plánování i na uspokojení potřeb
řídících a správních orgánů. Přitom řeší a vždy budou řešit nezbytné otázky
teoretické. Bylo by jen žádoucí, aby výzkumné práce skupiny geografické a
urbanistické na problémech struktury osídlení Československa postupovaly ta-
kovým tempem, aby jejich závěry bylo možno koordinovat a vzájemně využívat.
K tomu cíli směřuje i tento příspěvek. Bude-li dostatek možností uvádět vý-

sledky výzkumných prací do praktického života, jsou pak dány předpoklady k tomu, aby v Československu došlo k účelnému přetváření sídelní struktury, což by přispělo do značné míry k setřetí podstatných rozdílů v životních podmínkách obyvatel vesnic a měst různých oblastí země již v dohledné době.

Literatura

- ANDRLE A.: Schéma sítě sídlišť a sídliště vybraná pro soustředování výstavby v nejbližších letech. Sborník ČSZ 69:303—314, 1964.
- BAŠOVSKÝ O.: Príspevok k funkcionálnej klasifikácii miest a prechodných sídiel Slovenska podľa stavu r. 1950. Geografický časopis 15:6—29, 1963.
- BLAŽEK M.: Sídla v Československu. 212 str., Přír. vydavatelství, Praha 1951.
— Zvláštností sítě venkovských sídel v ČSSR. Zemědělská ekonomika 8:275—284, 1962.
- DEMEK J. - STRÍDA M. a kol.: Geography of Czechoslovakia. Praha 1966 (v tisku). Experimentální studie osídlení Jihomoravského kraje. VÚVA, Brno 1964.
- HRUŠKA E.: Bemühungen um eine neue Siedlungsstruktur in der Tschechoslowakei. Archiv für Kommunalwissenschaften, Stuttgart, 3:57—80, 1964.
- HŮRSKÝ J.: K otázce polovenkovských sídel. Statistický obzor 40 (8):362—365, 1962.
- CHILCZUK M.: Sieć ośrodków więzi społeczno-gospodarczej wsi w Polsce. IGPAN. Prace geograficzne 45, Warszawa 1963.
- CHOC P.: Osídlení Čech před účastí cizích kolonistů. Demografie 5:38—52, 126—135, 235—244, 331—340, 1963.
- KOVALJOV S. A.: Selskoje rasselenije. Geografičeskoje issledovanije, Moskva 1963.
- MACKA M.: K otázce struktury dojíždění do práce. Sborník ČSZ 67:303—324, 1962. Oblastní struktura Československa. Závěrečná zpráva. GÚ ČSAV, Praha 1964.
- PALLA V. a kol.: Návrh zásad koncepce osídlení VÚVA, Brno 1964.
— Základní otázky osídlení v ČSSR. VÚVA, Brno 1963.
- ŘÍKOVSKÝ F.: Základy k sídelnímu zeměpisu Československa. Spisy odboru ČSZ v Brně, Brno 1939.
- Souborná zpráva k schématu sítě sídlišť. SÚRP, Praha 1963.
- SRB V. - KUČERA M.: Nová klasifikace městských obcí v Československu. Sborník ČSZ 67:160—173, 1962.
- STRÍDA M.: Maďarská města a průmyslová střediska. Sborník ČSZ 66:365—367, 1961.
- STRÍDA M. - HAVLÍK V.: Základní hospodářské oblasti Československa. EÚ ČSAV, Praha 1959.
- Úkoly ve výstavbě venkovských socialistických sídlišť. (Usnesení vlády ČSSR č. 1024/1962.) Usměrnění výstavby bytů občanské a technické vybavenosti ve venkovských sídlištích v nejbližších letech. (Usnesení vlády ČSSR č. 1025/1962.) Sbíрка směrnic pro národní výbory, Praha 1962, částka 38.
- VOTRUBEC C.: K přeměnám sídelní struktury. Sborník ČSZ 68:81—86, 1963.
- VOTRUBEC C. a kol.: K problému hospodářskogeografických středisek. Rozpravy ČSAV 3:73, Praha 1963.
- VOTRUBEC - MAREŠ - HAVLÍK - STRÍDA: Hospodářská střediska Padubického kraje. KNV Pardubice 1958.
- Vymezení městských aglomerací v Československu. GÚ ČSAV. Závěrečná zpráva, Praha 1962.

NOTES ON THE CZECHOSLOVAK SETTLEMENT STRUCTURE

The territory of Czechoslovakia was populated quite densely already in the fourteenth century. There were many towns, specially in Bohemia and Moravia. A typical feature of the settlement structure was the dispersed pattern of the settlements. Apart from the network of agricultural villages, marketing boroughs and trading towns, mining settlements grew in mountain and forest areas. In the period of the development of industry, roads and railways, two new types were added to the existing variety

of settlements; large industrial cities, and country settlements of industrial workers. The dispersion of settlements has been supported also by the variety of natural conditions.

The number of settlements, delimited from the geographic point of view has not yet been ascertained in Czechoslovakia; but it can be substituted by the number of the smallest administrative units, which numbered 19,353 in 1955. What the number of communities is concerned, there are 10,733 of them in 1965. As the mean density of population in Czechoslovakia is 107 per sq.km, and the specific density 170, the number of settlements appears to be too great. 96 p.c. of the settlements are small localities with population under 2,000, in which 42 p. c. of the country's population live. The excessive dispersion and quantity of settlements does not make possible a sufficient municipal and technical equipment of the communities.

The task of levelling the standard of living and providing the same condition of work, housing, culture and recreation, could not be carried on without a substantial structure is concerned, the recently existing types could be found convenient after having given to them a certain functional precision in the regions, and after having reduction of the number of settlements, especially the small ones. What the settlement been chosen the settlements good for further development.

In Czechoslovakia, the solving of the problems of settlement structure has been helped by geographical works which can be divided roughly into two groups. The first group comprises works on settlement geography and demography, studies on geography of towns, and typology and history of country settlements. The studies on agglomeration have brought considerable effect. The second group concerns the works on economic regionalization, centrality, and functional classification of settlements. At the same time, areas in the sphere of influence of the centres have been studied.

The research in country settlements for the whole territory of Czechoslovakia has not yet been realized sufficiently. Since 1960, this complicated task has been carried on by the Research Institute of Building and Architecture, in collaboration with other institutions, including the Geographical Institutes of the Czechoslovak and Slovak Academies of Sciences. Detailed analysis of the economic classification proves that the majority of the population in most of our villages do not work any more in agriculture but in local or regional industries and services; this fact makes possible the solving of settlement structure problems, in certain circumstances, even before fixing the most convenient size of future agricultural establishments. Recent urbanistic and geographical analyses show the following decisive factors of settlement structure, looked upon from the point of view of centrality: (1) the number and structure of the population; (2) the volume and structure of industry; (3) the providing of the settlements with services; (4) and the transport relations.

In the settlement network, four or six size groups use to be distinguished. It would be desirable that the geographic and urbanistic research works on the settlement structure of Czechoslovakia might go on in a way which would make possible a mutual coordination and exploitation of the results. These are expected to contribute to the taking of practical measures for the levelling of the living conditions of the population of villages and towns in different parts of the country, in the near future.

Translated by J. Burša